

JEDAN SINTETIČAN PREGLED ČAKAVSKOG NARJEČJA

Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb 1977.

Dodatak: Karta čakavskoga narječja

Govori su čakavskoga narječja, iz osobitih lingvističkih razloga, bili više od ostalih govora hrvatskosrpskoga jezika predmetom znanstvena zanimanja mnogih domaćih i nejugoslavenskih jezikoslovaca. Svakom je naime slavistu i jezičnom stručnjaku navlastito znano od koje je lingvističke važnosti za slavensku jezičnu povijest poznavanje ovoga narječja koje najbolje čuva jezičnu starinu od svih slavenskih govora, i to ne samo leksičku i obličku već i sintaktičku (uz suvremene standardne jezike bugarski i djelomice makedonski jedino je čak. narječje očuvalo sintaktičkostilističku porabu kategorija imperfektivnoga aorista i perfektivnoga imperfekta). Nije stoga pretenciozno ono što kaže B. Finka da bi za adekvatan ling. pristup slavističkoj znanosti trebalo ispuniti dva uvjeta: poznavanje starocrkvenoslavenskog jezika i poznavanje čakavskoga narječja (O čakavskom identitetu, SL, 7—8, Zagreb 1973, str. 11).

Iako ni dosad nije nedostajalo radova o čakavskoj jezičnoj problematici, nedostajao je sintetičan, cjelovit pregled, upravo ono što nam nudi ova Moguševa knjiga. Istina ona je susret tek s jednom, fonološkom razinom čakavskog narječja, ali temeljita i iscrpna i kao takva poticajna za jezikoslovna istraživanja ostalih razina. Piscu je prije i nakon svega na srcu da pruži lingvističke dokaze i uvjeri u genetičku samobitnost čakavskog narječja koja se ovom narječju odriče (P. Ivić). Držeći se fonološkoga plana autor iznosi kudikamo veći broj čakavskih izoglosa od 'dopuštenih' 3 koje govore u prilog genetičkoga identiteta čakavštine. Kombinirajući genetsko-strukturne kriterije, pisac uspostavlja ljestvicu kriterija čakavskom sustavu. Težište je na trima bitnim čakavskim razlučnicama: jakoj vokalizaciji, refleksu *ě* i akcentuaciji u okviru kojih se rješavaju neke dileme i stari sporovi oko pojava koje su se razmatrale izvan čvrste veze sa sistemom. Knjiga obasiže 96 str. s ovim sadržajem: Predgovor (V), Uvod (1—3), Smještaj (4—9), Fonološ-

ke karakteristike (13—19): O. Određivanje kriterija, 1. Zamjenica *ča*: a) Glasovni kostur zamjenice *ča*, b) Veze prijedloga + *ča*, 2. Samoglasnički inventar, 3. Diftongacija, 4. Vokalno *r*, 5. Refleksi vokala *ę*, 6. Refleksi *ě*, 7. Akcentuacija, 8. Suglasničke osobitosti: a) Suglasnički inventar, b) Čakavsko *ć*, c) Čakavizam, d) Prijelaz *-m→n*, e) Završno *-l*, f) Konsonantski skupovi, g) Disimilacija, h) Depalatalizacija, Literatura (92—96), Dodatak: Karta čakavskoga narječja (96—106), supisac Božidar Finka. Bez polemičke napetosti, smireno i kritički, autor podastire provjerljive dokaze o lingvističkom identitetu čakavštine. Razlučnica najvišega ranga je leksem *ča*, zamjenica koja je odslik opće tendencije na slavenskom jugu tzv. jake vokalizacije očitovane u tipičnim južnoslavencima: *daska*, *magla*, *snaha*... Istoj tendenciji pripada i čakavski razvoj *ča < čь*, *va* ili *v*, *maša < mьša*, *malin < mьlinь*, dat. jd. *mane mьně* itd. U svezama s prijedlozima ostvaruju se tipično čakavske novotvorbe: *zač*, *poč*, *vač*... i u govorima koji nemaju *ča*. Bez obzira na lik upitno-odnosne zamjenice u nom jd. u genitivu u čakavskih govora dolazi *česa*. Jaka je vokalnost povećala i broj mogućih samoglasničkih fonema od temeljnih 5 na 8. Specifikum čakavskih vokalnosti je i pojava diftongacije: *e→ie*, *o→uo* i južnočakavsko *ā→oa*, koju pojavu na osnovi toponomastičkih podataka autor drži mlađom pojavom u čakavštini. Jezičnoj crti diftongacije pripada i čakavsko vokalsko *r* s ostvarajima: *r*, *ar*, *or*, *er*. Utrnućem poluglasova *ʋ* i *ʋ̣*, *r* se našlo u zatvorenom položaju: *pṛstь > prst → parst*. Da se eliminiira teški zatvoreni slog javlja se dvoglas VR, vokal + r. Ovaj je dvoglas izvorna osobina čakavskog narječja i predstavlja zapravo povratak na stanje od prije učinaka djelovanja zakona otvorenih slogova koji je prastare dvoglasne *gard → grad* uklonio iz sustava. U vrlo stare čakavske jezične osobine spada i poziciono ostvarivanje *ę* kao *a* iza *j*, *č*, *ž*: *językь > jazik* i novija pojava *ę > e*: *męso > meso*. Ostvarivanje *ę* kao *a* nije usamljena pojava već systemska osobina. Visoku kriterijsku vrijednost za određivanje pripadnosti čakavskom narječju ima konsekventno dvostruki refleks *ě > e*, i (poznato u nauci kao pravilo Jakubinskij-Meyer). Uzrok dvostrukoj fonaciji *ě* nije po Mogušu migracija štokavskoga stanovništva prema čakavskom arealu, nego je razlog u prirodi čakavske artikulacijske baze. Uz leksem *ča* i specifičnu realizaciju *ě* važno čakavsko distinktivno obilježje je konservativna čakavska akcentuacija. Na temelju vlastitih istraživanja i nadovezujući na Ivšićevu i Hrastinu misao o jedinstvu čakavske akcentuacije Moguš obara Belićevu tezu o međuvezama južnočakavskog dijalekta i posavskih govora, kao što sa rezervom gleda i na teoriju o tzv. prijelaznom tipu (V. Jakić-Cestarić). Autor ponavlja raniju svoju tvrdnju (Današnji senjski govor, Senjski zbornik, knj. 2, Senj 1966, str. 56) da su odredbe sjevernočakavski-južnočakavski regionalne, tj. geografske a ne jezične, jer je čakavska akcentuacija jedinstvena sa staročakavskim akcenatskim sustavom. Pisac donosi vlastiti terminološki sustav naglasnih tipova u čakavštini: stari, stariji, noviji i novi prema kojima se određuje akcenatska pripadnost

kojega čakavskog govora (prema čakavskoj se akcentuaciji orijentiramo i pri određivanju nezabilježene crkvenoslavenske prozodijel). Iz suglasničkoga fonda izdvojen je karakteristični čakavski umekšani *ć*, kojega se mekoća tumači specifičnom prirodom toga glasa u čakavštini. U okviru konsonantizma naročita je pozornost dana čakavskoj glosi tzv. čakavizmu. Moguš iznosi genezu učenja o podrijetlu i uzrocima ove pojave (M. Malecky, M. Hraste, A. Belić, B. Finka) s tezom o venecijanskom govornom utjecaju i njima nasuprot usamljeno mišljenje J. Hamma da je izvor čakavizmu unutar, a ne izvan sustava, tj. u depalatalizaciji kao mlađoj tendenciji u čakavskim govorima, i to spontanijem razvojem. Moguš je bliz Hammovoj tezi, ali samo u orijentaciji na unutrašnju organizaciju čakavskog fonološkog fonda iz koje onda tumači pojavu čakavizma na osnovi predispozicija unutar sustava da na praznim mjestima ostvari nove foneme. Zahvaljujući pretpostavljenim proporcionalnim odnosima između tzv. naslijeđenih i potencijalnih fonema, ostvarljiva je derivacija novih fonema od već postojećih, $c : \check{c} : \acute{c} = s : \check{s} : (\acute{s})$ odnosno $z : \check{z} : (\acute{z})$. Autohtonost deriviranih (\acute{s}) i (\acute{z}) autor egzaktno dokazuje opisom njihova artikulacijskoga mjesta palatografskom analizom. Prijelaz $-m > n$ koji je A. Mažuranić ubrojio u relevantne čakavske crte to nije, jer se isti ostvaruje i u nečakavskim govorima. Zašto se u nekim pozicijama ovaj prijelaz realizira a u drugima ne, nije razlog u tzv. lakšem izgovoru, već ovisi o poziciji da li će fonemi m i n oponirati ili će se neutralizirati. Oponiraju na završecima leksičkih morfema jer bi u protivnom (u neutralizaciji) došlo u pitanje značenje (npr. *opreka san ~ sam i sl*). Prijelaz $m > n$ zahvatio je štokavske i romanske sustave, ali je stekao i neke osobitosti, pa je tako za čakavizam karakterističan: *slanka < slamka, zapantit < zapamtit* itd. Isto je i sa završnim *l*. Nije isključivo čakavska osobina, ali je svojstven čakavskom narječju. Od konsonantskih skupova navode se poznati čakavski skupovi: $*dj > j$, $*tj > \acute{c}$, $*stj$ i $*skj > \acute{š}$ i grupa *čr*. Posebice se razmatraju novije grupe koje nisu rezultat asimilacije: $lk < tk$ (*polkova < potkova*) i druge. Odbacujući još jednom teoriju lakšeg izgovora, autor nalazi razlog navedenim preinakama u naravi čakavskoga sloga koji je kraći od štokavskoga i u njemu drugačije djelovanje sonorosti i napetosti. Osvrtom na poznate pojave u vezi sa čak. kons. skupinama na disimilaciju (*gumno < gumno*) i depalatalizaciju (*jud < ljudi*) završava fonološki opis čak. narječja. Nakon Literature prezentirana je Karta čak. narj. s distribucijom čak. jezičnih osobina kako su potvrđene u suvremenim čak. govorima.

Prikazana knjiga fundirana je na principima lingvističkoga strukturalizma u najširem smislu, s prepoznatljivom brigom da se svaka pojava, prividna anomalija ili preinaka u fonološkom ustrojstvu sagleda i objasni u tijesnoj vezi s unutrašnjom organizacijom u jeziku. Moguš je tu čvrst strukturalist koji mnogošta ispravlja i dopunja, a u više spornih pitanja opirući se o fonetskofiziološkijske preduvjete čakavskih glasova i sloga dolazi do posve novih odgovora. Opis čakavske fonolo-

gije u razmatranoj knjizi zapravo je dijakronijski i sinkronijski i književnog i govornog čak. narječja. Autor optira čakavskim sustavom kao lingvističkim sustavom, pa teorijska razmeđa između svih tih vidova ne čine se relevantnima. Tako se ne prezentira, iako jest u prvom redu, samo suvremeni stadij čakav. idioma već se ukazuje i na staro i novije u fonološ. razvoju čak. narj. Knjiga je višestruko korisna. S nizom svježih domišljaja u formalizaciji najkonservativnijeg hrvatskosrpskog narječja ona predstavlja ozbiljan prilog povijesnoj i suvremenoj dijalektološkoj znanosti. Knjiga je odlično pomagalo studentima dijalektologije, pisana znanstveno precizno a lako i komunikativno. S interesom će posegnuti za ovom knjigom izvorni čakavci i nerijetki ljubitelji čakavske poezije, jer im je ona neophodan izvor jezičnih informacija. Naročitu vrijednost dobiva Moguševa knjiga cijenimo li je s motrišta suvremene teorije jezika u dodiru. Nije moguće razlučiti objektivno što kojoj jezičnoj organizaciji u dodiru pripada ne poznajemo li dobro njihova temeljna ustrojstva. Tako su hrvatskoglagoljski tekstovi liturgičke a osobito neliturgičke srednjovjekovne književnosti prošarani čakavskim elementima i agresivna infiltracija osobina govorne i pisane čakavštine specifikum je te književnosti. Koliko je jedan književni tekst jezično crkvenoslav. a koliko jest ili nije narodni, čakavski nije moguće utvrditi ne identificiramo li fonološke razlučnice (govoreći o fonološ. planu) jednoga i drugoga jezika. Za takvu identifikaciju čakavskih fonoloških sastavnica u književnim tekstovima u kojima interferira dva i više jezičnih sustava Moguševa je knjiga siguran vodič.